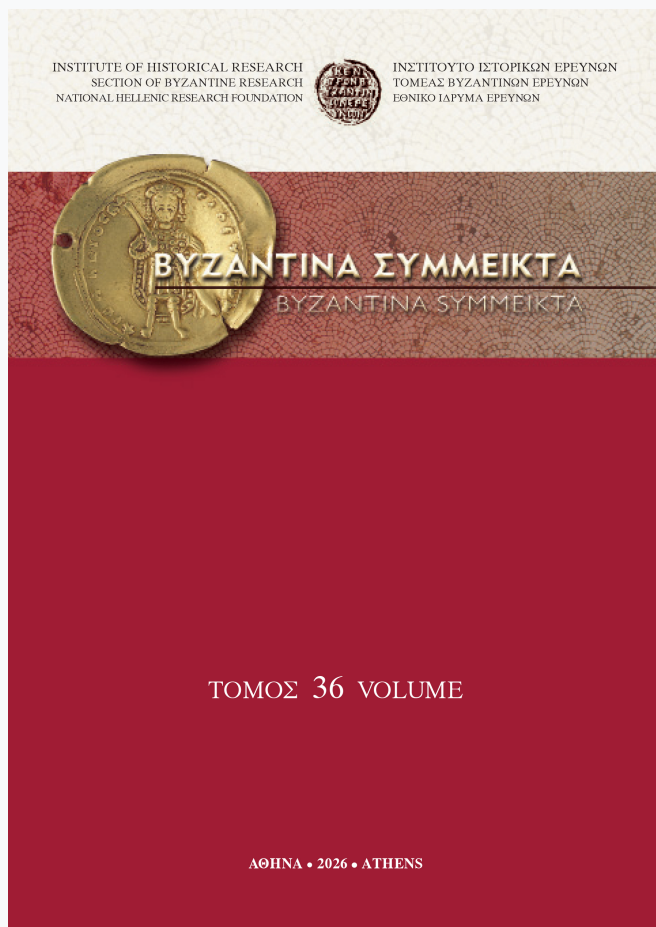

Byzantina Symmeikta

Vol 36 (2026)

BYZANTINA SYMMEIKTA 36

Απάντηση σε κριτικό Σημείωμα σχετικά με θεσμικές ρυθμίσεις σουλτανικού φερμανίου του 1569 της Μονής Παντοκράτορος Αγ.Ορους
Αγνωστες πτυχές του καθεστώτος του Αγ.Ορους στην Μεταβυζαντινή και Οθωμανική εποχή

Αναστάσιος Νικόπουλος

doi: [10.12681/byzsym.44048](https://doi.org/10.12681/byzsym.44048)

Copyright © 2026, Αναστάσιος Νικόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Νικόπουλος Α. (2026). Απάντηση σε κριτικό Σημείωμα σχετικά με θεσμικές ρυθμίσεις σουλτανικού φερμανίου του 1569 της Μονής Παντοκράτορος Αγ.Ορους. *Αγνωστες πτυχές του καθεστώτος του Αγ.Ορους στην Μεταβυζαντινή και Οθωμανική εποχή*. *Byzantina Symmeikta*, 36. <https://doi.org/10.12681/byzsym.44048>

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΕ ΚΡΙΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ
ΣΟΥΛΤΑΝΙΚΟΥ ΦΙΡΜΑΝΙΟΥ ΤΟΥ 1569 ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΑΓ. ΟΡΟΥΣ.
ΑΓΝΩΣΤΕΣ ΠΤΥΧΕΣ ΤΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΤΟΥ ΑΓ. ΟΡΟΥΣ
ΣΤΗΝ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Εισαγωγικά

Στον τόμο 34(2024) των *Βυζαντινών Συμμείκτων* δημοσιεύθηκε μελέτη των Ηλία Κολοβού και Φωκίωνος Κοτζαγεώργη με τίτλο «*Σημείωμα σχετικά με την πρόσφατη έκδοση του φερμανίου της Μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους του έτους 1569*» (σ. 325-350), που εξαντλείται σε κριτική επί μελέτης που δημοσίευσε ο γράφων μαζί με τον συνάδελφό του J. Niehoff-Panagiōtides, καθηγητή στο Freie Universität Berlin και που αφορούσε το επί οθωμανικής περιόδου ειδικό θεσμικό καθεστώς του Αγίου Όρους, όπως αυτό τεκμηριωνόταν από ρυθμίσεις του στη μελέτη αναλυόμενου φερμανίου, αποκειμένου στο αρχείο της Μονής Παντοκράτορος Αγ. Όρους.

Από την κριτική που ασκήθηκε εγείρονται θέματα επιστημονικής δεοντολογίας αλλά και ηθικής τάξεως. Οι επικριτές, οθωμανολόγοι όντες, θέλουν να απαγορεύσουν σε μη ειδικούς την ενασχόληση με την Οθωμανολογία. Πράγμα το οποίο μέμφονται και καταγγέλλουν κατ' ουσία. Κατανοητό και σεβαστό αυτό. Οι ίδιοι όμως, μη νομικοί όντες, υπεισέρχονται και αποφαινόμενοι επί νομικών ζητημάτων. Όπως είναι τα ζητήματα: α) των νομικών μεταβολών επί των μοναστηριακών μετοχίων ως ακινήτων πραγμάτων, κατά την έννοια του εμπραγμάτου δικαίου, και των εντεύθεν εννόμων συνεπειών επί αστικών δικαιωμάτων, στο πλαίσιο είτε της ελευθερίας των (αστικών) συμβάσεων είτε των ειδικών ρυθμίσεων επί σχέσεων αστικού εμπραγμάτου δικαίου, όπου

το ένα μέρος ενεργεί ως *potentior persona* (οθωμανικό δημόσιο), β) της δημεύσεως και της ασκήσεως, από πλευράς δημοσίου δικαίου, μονομερώς δημοσίας εξουσίας επιβολής και εφαρμογής νομικών ρυθμίσεων όσον αφορά την εξαναγκαστή μεταβολή εμπραγμάτων δικαιωμάτων και την, κατ'ακολουθία πράξεως της δημόσιας αρχής, αφαίρεση της κυριότητας και γ) της διαφοράς μεταξύ αστικής συμβάσεως ιδιωτικού δικαίου, δημεύσεως ως μέτρου του δημοσίου δικαίου και φορολογικών ρυθμίσεων ως πράξεων εφαρμογής ωσαύτως δημοσίου δικαίου.

Αυτά είναι τα ζητήματα που υπεισέρχονταν στο κύριο αντικείμενο και διακύβευμα της διαπραγματεύσεως την οποία επικρίνουν, όχι τα θέματα της οθωμανικής φιλολογίας. Η άποψη περί «δημεύσεων» των αγιορειτικών κτημάτων όπως διευτώθη και διεδόθη ευρέως, είναι αυταπόδεικτο ότι δεν απαντά σε κανέναν από τους προεκτεθέντες κρίσιμους προβληματισμούς και αυτό διότι δεν διευτώθη με νομικά κριτήρια, ενώ είναι καθαρώς νομικό ζήτημα. Αλλά το δυστύχημα δεν ήταν ότι η εσφαλμένη και αθεμελίωτη αυτή άποψη είχε απλώς μόνον θεωρητικές και ακαδημαϊκές πτυχές, συνήθεις άλλωστε στις αντιτιθέμενες απόψεις. Ήταν ότι είχε θεσμικές επιπτώσεις, στον βαθμό που πλήττει άμεσα και σοβαρά την αρχή του αναπαλλοτριώτου της αγιορειτικής περιουσίας και οδηγεί αυτόχρονα σε εκπτώσεις του ειδικού προνομιακού καθεστώτος του Αγίου Όρους, το οποίο προστατεύεται από το Ελληνικό Σύνταγμα¹, το Ευρωπαϊκό και το Διεθνές Δίκαιο. Η υπό αυτούς τους όρους ασκηθείσα κριτική παραβιάζει σοβαρά την επιστημονική δεοντολογία και εκδηλώνει παράλληλα ήθος και ύφος, που είναι απαράδεκτα και αξιόμηπτα, αφού παραγνωρίζει, διαστρεβλώνει κι ευτελίζει το διακύβευμα της διαπραγματεύσεως, που είναι οι θεσμικές ρυθμίσεις ως προς το καθεστώς του Αγίου Όρους και το ερώτημα εάν ελάμβαναν ή όχι χώρα δημεύσεις των αγιορειτικών κτημάτων (μετοχίων), που είναι ζητήματα νομικά. Αναδεικνύει δ' αντ' αυτού ως αποκλειστικά ζητήματα της επιστημονικής συζητήσεως διάφορες αναγνώσεις και μεταγραφές φιλολογικής υφής της οθωμανικής παλαιογραφίας, που μάλιστα δεν αλλοιώνουν την μετάφραση και κυρίως δεν επηρεάζουν το

1. Άρθρο 105 του Συντ., που κάνει λόγο για το «αρχαίο προνομιακό καθεστώς του Αγίου Όρους» και θεσπίζει ειδικές ρήτρες προστασίας, βλ. Α. ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Το ειδικό καθεστώς του Αγ. Όρους και η συνταγματική έννοια των «αγιορειτικών καθεστώτων»* [Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 105 Συντ.], [Νομοκανονική Βιβλιοθήκη 35], Κατερίνη 2017.

παράπαν την απόδοση του νοήματος του σουλτανικού φερμανίου και εν κατακλείδι την ρυθμιστική του ισχύ, που είναι νομικό ζήτημα.

Κριτικές σαν αυτή πλήττουν ασύγγνωστα το αρχαίο προνομιακό καθεστώς του Αγίου Όρους, το οποίο σεβάσθησαν οι ίδιοι οι Οθωμανοί στα 500 χρόνια που υπήρξαν επικυρίαρχοί του.

Και για να θίξομε την ουσία του ζητήματος, το αντικείμενο της μελέτης ήταν όχι οι διάφοροι τρόποι αναγνώσεως και μεταγραφής των απ' τη φύση και την προέλευσή τους δυσανάγνωστων και δυσνόητων σχηματογραμμάτων της οθωμανικής παλαιογραφίας, ούτε οι διάφορες φιλολογικές σημασίες διάφορων λέξεων κι όρων και η κατά λέξη μετάφρασή τους, αλλά η νομική ερμηνεία οθωμανικών όρων ιδίως περσικής και αραβικής προελεύσεως, που ήσαν *termini technici* του οθωμανικού και μεταβυζαντινού δικαίου ευρύτερα και καθόριζαν την έννοια των όρων και το νόημα των ρυθμίσεων, που ήσαν καίριας σημασίας για το καθεστώς του Αγίου Όρους κατά την περίοδο των Οθωμανών και την σουλτανική διακυβέρνηση. Αυτό το διακύβευμα είναι που επλήγη εμμέσως, συγκεκριμενομένως κι επιτηδείως με το δημοσιευθέν σημείωμα, που το ακύρωσε μετακινώντας το από τον νομικό του ορίζοντα και την ιστορία των θεσμών σε μια στείρα, ανούσια και επιδεικτική ακαδημαϊκής ισχύος αντιπαράθεση, η οποία παραγνωρίζει και θολώνει την σημασία των υπ' όψιν ρυθμίσεων για το κατά την κρίσιμη περίοδο ειδικό καθεστώς του Αγίου Όρους.

Για τους λόγους αυτούς και προς αποκατάσταση των πραγμάτων θα χρειασθεί εν πρώτοις να εξετασθούν αναλυτικά τα νομικά στοιχεία της υπό κρίση υποθέσεως, όπως προκύπτουν από ή σχετίζονται με το υπ' όψιν φερμάνι.

1. Το πλαίσιο των θεσμικών ρυθμίσεων του φερμανίου

Από το κείμενο του φετβά² προκύπτει με σαφήνεια η *ratio* και η *occasio legis* των ρυθμίσεων του φερμανίου, που περιγράφουν το πρόβλημα

2. που ενσωματώνεται στο φερμάνι στους στίχους [9] έως [18]. Ο φετβάς του σείχουλισλάμη αποτελούσε την πρόταση, το νομοσχέδιο θα λέγαμε που υποβαλλόταν στον σουλτάνο, που ήταν ο κυρίαρχος νομοθέτης. Από και διά της επικυρώσεως από τον τελευταίο με την έκδοση του φερμανίου ή του κανουνναμέ κατά περίπτωση, αποκτούσε ισχύ νόμου. Σε διαφορετική περίπτωση ήταν απλή γνωμοδότηση, στερούμενη των νομικών συνεπειών του δεδικασμένου και της εκτελεστότητας *erga omnes*.

σχετικά με την αγιορειτική περιουσία τον 16ο αι., το οποίο συνίστατο στο εξής: από διάφορες νομικές αιτίες³ επερχόταν σταδιακή επαύξηση της αγιορειτικής μοναστικής περιουσίας, η οποία εξ απαρχής και κατ' αρχήν⁴ διεπόταν από ειδικό προνομιακό καθεστώς. Αυτό είχε ως συνέπεια την δημιουργία τριβών και δυσαρμονίας με τις Οθωμανικές δημοσιονομικές αρχές, διότι ακριβώς το προνομιακό καθεστώς και δη η φορολογική απαλλαγή⁵ μπορούσαν ενδεχομένως να λειτουργήσουν εξ αντικειμένου ως κίνητρο περιουσιακού πολλαπλασιασμού, με συνέπεια την βλάβη των δημοσιονομικών συμφερόντων του οθωμανικού δημοσίου⁶.

Έπρεπε συνεπώς να τεθούν όροι στο προνομιακό καθεστώς, είτε από πλευράς αστικού δικαίου και δη ειδικού εμπραγμάτου δικαίου είτε από πλευράς δημοσίου δικαίου και συγκεκριμένα φορολογικού δικαίου. Αυτό που κυρίως ενδιέφερε την οθωμανική ηγεσία – που αναμφισβήτητα αναγνώριζε ανέκαθεν το ειδικό καθεστώς του Αγίου Όρους – ήταν το να μπει μια τάξη στην φορολογική πλευρά του προβλήματος.

Η λύση που δόθηκε από τον σουλτάνο και τον σείχουλισλάμη συνίστατο στην εφαρμογή νομικών μέσων της *şar'ı'a* και συγκεκριμένα της νομικής μεθόδου του *hıla* (πληθ. *hiyal*)⁷, που έχει αντιστοιχίες με την κατασκευή του *πλάσματος δικαίου* (*fictio juris*) του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου⁸. Δεν πρόκειται δηλαδή για πραγματική, αλλά για κατά *πλάσμα*

3. Όπως δωρεές, αγορές, κληρονομίες, κληροδοσίες, παραχωρήσεις δημοσίων γαιών με τίτλο *ταπίου* και δικαίωμα εξουσιάσεως κλπ.

4. Βλ. Α. ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Η διάπλαση του αρχαίου καθεστώτος του Αγίου Όρους, I. Η Βυζαντινή περίοδος (8ος- αρχές 15ου αι.)* [Αγιορειτικά Ανάλεκτα 1], Θεσσαλονίκη 2021, 362 επ., 367 επ., 374 επ., 398 επ., 411 επ.· αντί πολλών βλ. επίσης V. ΒΟΣΚΟΝ, *Jedan originalan nišan Murata I iz 1386 godine u Manastiru Svetog Pavla na Svetoj Gori*, *POF* 27 (1977/9), 225–246.

5. που ήταν συνέχεια της βυζαντινής παραδόσεως και του θεσμού της *εξκουσσείας* (*excussatio*), βλ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.)*, Athènes 1996, 153 επ.

6. Βλ. J. ALEXANDER, *The Lord giveth and the Lord taketh away: Athos and the confiscation affair of 1568-1569*, στο: *Αθωνικά Σύμμεικτα 4, Ο Άθως στους 14ο-16ο αιώνες*, Αθήνα 1997, 198.

7. Βλ. J. SCHACHT, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1966, 78 επ.· το νομικό αυτό σχήμα ήταν κάτι που συνηθιζόταν στην πράξη των χαναφιτών.

8. Για την έννοια του *πλάσματος δικαίου* βλ. προχείρως Α. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1991, 470 (λήμμα *Fictio*).

δικαίου αγορά⁹, που είναι σαφές ότι στοιχειοθετούσε λύση όχι εμπραγμάτου αλλά φορολογικού δικαίου. Με άλλα λόγια, δεν ετέθη ποτέ ζήτημα ιδιοκτησίας αλλά φορολογικής μεταχειρίσεως της αυξανομένης μοναστηριακής περιουσίας, η οποία θεσμικώς -ας μην παραβλέπεται αυτό- τύχαινε εξ αρχής προνομιακής μεταχειρίσεως, που καταστρατηγούνταν από την χωρίς περιορισμούς αύξηση. Ο σουλτάνος Σελίμ Β΄ κατέφυγε στην αυθεντία του Εμπού Σουούντ, που απλά εφήρμοσε την ως άνω μέθοδο του δικαίου της *zarf'a*, χωρίς να λάβει χώρα «δήμηση-πώληση-επαναγορά» των μετοχίων ως ακινήτων πραγμάτων, που θα ήταν τραγέλαφος και κατά το οθωμανικό και κατά το ιερονομικό αλλά και κατά το μεταβυζαντινό δίκαιο, που εφαρμοζόταν παράλληλα τουλάχιστον στο αγιορειτικό καθεστώς. Το μέτρο που θεσπίστηκε ήταν πλασματική (εικονική) αγορά της υπεραξίας της περιουσιακής επαυξήσεως, με τίμημα την εφάπαξ εισφορά στο δημόσιο ταμείο 14.000 χρυσών νομισμάτων¹⁰, μέτρο φορολογικό και όχι εμπράγματο. Η νομική φόρμουλα της κατά τύπους αγοραπωλησίας νομιμοποιούσε και κατοχύρωνε τα μεταγενέστερα αποκτήματα, τα επέκεινα της κτητορικής περιουσίας αποκτηθέντα, και ήταν ρύθμιση που ανταποκρινόταν στο ειδικό προνομιακό καθεστώς του Αγ. Όρους, παγίως σεβαστό από τους Οθωμανούς.

2. Το ειδικό καθεστώς του Αγ. Όρους στην οθωμανική εποχή

Η ουσία του ειδικού καθεστώτος των αγιορειτικών κτημάτων και μετοχίων, σε συνέχεια της βυζαντινής παραδόσεως, έγκειτο στο ότι αυτά εθεωρούντο κατ' ουσία *βακούφια* και διέπονταν από ειδικό προνομιακό καθεστώς¹¹, ανεξαρτήτως κατ' αρχήν προελεύσεως και νομικών ιδιοτήτων,

9. Στην πράξη επρόκειτο για συγκαλυμμένη τακτοποίηση του προβλήματος υπέρ των αγιορειτικών μονών, με την λύση που δόθηκε από τους Εμπού Σουούντ & Σελίμ Β΄, ως πρόσχημα έναντι των μουσουλμανικών καθιδρυμάτων, τα οποία είχαν φθάσει στην πράξη να διέπονται από καθεστώς υποδεέστερο σε σύγκριση με το αγιορειτικό.

10. Όπως προσφυσώς παρατηρεί ο Αλεξανδρόπουλος, το τίμημα των 14.000 χρυσών νομισμάτων εκείνη την εποχή αντιστοιχούσε με την ετήσια μισθοδοσία 388 γενιτσάρων, βλ. ALEXANDER, *Athos and the confiscation affair*, 180-181, πράγμα που δίδει εξ αντικειμένου μια τάξη μεγέθους και αποτυπώνει παράλληλα την ρύθμιση που στην πραγματικότητα εφαρμόστηκε.

11. Είναι έωλος και αλυσιτελής οποιοσδήποτε ισχυρισμός στηρίζεται στη σύγκριση

αν δηλαδή ήσαν ιδιοκτησίες πλήρους κυριότητας (*μούλκια*), παραχωρήσεις κρατικών γαιών από μέρους των αρμόδιων αρχών κ.λπ.

Το δημοσιονομικό πρόβλημα της απώλειας φορολογικών εσόδων για το κράτος από την επαύξηση της μετοχιακής περιουσίας, υπό το βακουφικό προνομιακό καθεστώς των φοροαπαλλαγών κ.λπ., ήταν εύλογο να επιδέχεται ανάλογα λύση δημοσιονομική, που απέβλεπε αφενός μεν σε κάποια ισοφάριση των απωλειών του δημοσίου ταμείου και αφετέρου σε κάποιον έλεγχο του ειδικού σκοπού και προνομίων μοναστηριακής περιουσίας, η οποία προκειμένου να μετασχηματισθεί πλέον σε βακουφική, δεν αρκούσε η τήρηση του άτυπου και παγιωμένου τρόπου που είχε καθιερωθεί στην πράξη, όπου λειτουργούσαν ως βακούφια *a priori* τα περισσότερα μοναστηριακά αγιορειτικά κτήματα¹², αλλά απαιτούνταν πλέον ο έλεγχος των προϋποθέσεων βακουφοποίησεως, σύμφωνα με τους κανόνες της *şarī'a* και ειδικά της βασικής προϋποθέσεως, που ήταν το μετασχηματιζόμενο σε βακούφι κτήμα να ανήκει στην πλήρη και καθαρά κυριότητα των αγιορειτικών μονών, να είναι δηλαδή *μούλκι*¹³, οπότε δεν αρκούσε, κατά τους ιερονομικούς τύπους, η άσκηση μόνον δικαιώματος νομής και κατοχής, όπως π.χ. η άσκηση δικαιώματος *tasarrüf*.

Τα ανωτέρω ίσχυαν *de lege lata*, από πλευράς τεθειμένου δικαίου. Στην πράξη επισυνέβαινε ωστόσο αμφισβήτηση της μοναστηριακής περιουσίας από μέρους των δημοσίων ταμιών (*beyt ül-māla*) και των διαχειριστών

με το τί συνέβαινε με τα λοιπά μοναστήρια και καθιδρύματα της οθωμανικής επικράτειας, που δεν διέπονταν από το καθεστώς που ίσχυε για το Αγ. Όρος.

12. Όσον αφορά το τί αναγνωριζόταν και τί λειτουργούσε ως *βακούφι* στην οθωμανική επικράτεια, πρέπει να διακρίνομε το *βακούφι* υπό ουσιαστική και υπό τυπική έννοια· όπως σε πολλές θέσεις της μέλετης υποστηρίζεται, η οθωμανική έννομη τάξη θεωρούσε καταρχάς και εκ παραδόσεως ως *βακούφια* υπό ουσιαστική έννοια τα περισσότερα μοναστηριακά μετόχια, τυπικά παραδείγματα η μονή Αγ. Ιωάννου του Προδρόμου στις Σέρρες, η Πάτιμος κ.ά. Με την συν τω χρόνω αύξηση της μοναστηριακής περιουσίας εύλογο ήταν να θεσπισθούν όροι καθώς και μια συστηματοποίηση του θεσμού ειδικώς του, ούτως ή άλλως προνομιούχου, αγιορειτικού *βακουφίου* και εναρμόνισή του προς το δίκαιο της *şarī'a*. Ο χαρακτηρισμός στα σουλτανικά έγγραφα ως *βακουφίου* ενός οποιουδήποτε αγιορειτικού κτήματος, αποτελεί άνευ ετέρου τεκμήριο για το βακουφικό *status* του υπόψιν κτήματος.

13. *Μούλκι* χαρακτηριζόταν το ακίνητο που ανήκε στην πλήρη, καθαρά και αποκλειστική κυριότητα του κατόχου του, βλ. διακρίσεις των γαιών και των εμπραγμάτων δικαιωμάτων τους στην υποσ. 19.

του χασσίου (*hāss emīnleri*), στις περιπτώσεις εκδημίας μοναχού από το κοινόβιο (βλ. κατωτ. υπό 4.4.), όπου το στην κοινή περιουσία μερίδιο του μεθισταμένου εθεωρείτο, σύμφωνα με τις αντιλήψεις του ισλαμικού δικαίου, αδιάθετο και για τον λόγο αυτό περιερχόμενο αυτοδικαίως στο δημόσιο, με συνέπεια επεμβάσεις οργάνων όχι της κεντρικής αλλά της περιφερειακής εξουσίας, έγερση ζητήματος ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, διενέξεις (στίχοι 6 & 7) και παρενοχλήσεις των μοναχών και αμφισβητήσεις του θεσμού της μοναστηριακής περιουσίας ως *αυτουργίου*¹⁴ του βυζαντινού δικαίου, τις οποίες όμως η κεντρική εξουσία, δηλαδή ο σουλτάνος, πάντα εθεράπευε υπέρ των Αγιορειτών¹⁵.

3. Η ρύθμιση του προβλήματος από τον σουλτάνο και τον σείχουλισλάμη

Η λύση που δόθηκε με το υπό κρίση *φιρμάνι* ξεκαθάρισε το νομικό και θεσμικό πεδίο και εξασφάλισε την προστασία και το απαραβίαστο της αγιορειτικής περιουσίας *erga omnes*, στηρίχθηκε δε στις εξής προϋποθέσεις:

α) Νόμιμη άσκηση της νομής και κατοχής που συνίστατο στο λεγόμενο «*tasarrüf*» (στίχ. 7), υπό την γενική έννοια του οποίου χαρακτήριζε τις εξουσίες αυτές το οθωμανικό δίκαιο¹⁶.

β) Εν τοις πράγμασι λειτουργία των μοναστηριακών κτημάτων ως *βακουφίων*, δηλαδή ως *αφιερωμένων πραγμάτων*, ανεξαρτήτως τυπικής ή πανηγυρικής αναγνώρισης αυτών.

γ) Καταβολή του κεκανονισμένου *κατ' αποκοπήν φόρου* (*meqfū*) προς το οθωμανικό κράτος (στίχ. 7), κάτι που αποτελούσε στερεότυπη

14. Βλ. σχετικά υποσ. 20.

15. Αυτή η διεκτυλιστική διαδικασία μεταξύ σουλτάνου και περιφερειακών οργάνων εκφράζει άλλωστε και τις εγγενείς, άλλοτε υποκρυπτόμενες και άλλοτε εκδηλούμενες, αντιθέσεις στο εσωτερικό πεδίο εντάσεων μεταξύ της περιφερειακής αρχής των πασάδων, μπέηδων κλπ και της κεντρικής εξουσίας του σουλτάνου, που χαρακτήριζε όλη την Οθωμανική Ιστορία.

16. Βλέπουμε εδώ ότι η έννοια του *tasarrüf* ήταν ευρεία και σήμαινε όλες τις νομικές εξουσίες που απέρρεαν από το βασικό εμπράγματο δικαίωμα της κυριότητας και όχι μονάχα το υπό στενή έννοια ιδιώνυμο δικαίωμα της *διηνεκούς εξουσιάσεως* που απέρρεε εκ του δημοσίου δικαίου θεσμού της παραχωρήσεως (δημοσίων) γαιών και κτημάτων από μέρους του κράτους σε ιδιώτες ή νομικά πρόσωπα, όπως οι μονές, σε αντιπαροχή υπηρεσιών τους προς το κράτος ή αναγνώριση της κοινωνικής προσφοράς τους, κατά συνέχεια επίσης αντίστοιχων θεσμών του βυζαντινού δικαίου (*πρόνοια, χαριστική* (υπό μια έννοια), *φιλανθρωπία* κ.λπ.).

και πάγια ρήτρα όλων των οθωμανικών εγγράφων που αφορούσαν το Άγ. Όρος έκπαλαι.

4.1 Ο φετβάς του Εμπού Σουούντ

Ο φετβάς του Εμπού Σουούντ ως βάση των ρυθμίσεων έθεσε δύο κεντρικά ζητήματα του αγιορειτικού καθεστώτος, που αφορούσαν το υποκείμενο και τα αντικείμενα της μοναστηριακής περιουσίας καθώς και τις θεσμικές και δικαιοπολιτικές παραμέτρους τους¹⁷:

4.1.1. Έγινε μια τομή στο πλαίσιο της μοναστηριακής κοινότητας (*kenisātiñ, kenīselarine*) (στίχ. 8-10), όχι σε ατομικό επίπεδο, στο μέτρο που τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα επί της αγιορειτικής μοναστηριακής περιουσίας ρυθμίστηκαν όχι ως δικαιώματα ενός εκάστου των μελών της μοναστικής κοινότητας, όπως ίσχυε κατά την παράδοση της *şarī'a*, ούτε ως ατομικά, ιδανικά έστω, μερίδια ενός εκάστου μοναχού στο σύνολο της μοναστηριακής περιουσίας ή ως συν-ιδιοκτησία επί αυτής, αλλά ως ενιαίο και αδιάσπαστο δικαίωμα κυριότητας του κατά πλάσμα δικαίου (νομικού) προσώπου της μονής αυτής καθεαυτής (*kenisā*)¹⁸. Υποκείμενο και φορέας της περιουσίας είναι η μοναστική κοινότητα (*kenisātiñ*) αυτή καθεαυτή, όχι τα μεμονωμένα φυσικά πρόσωπα των μοναχών μελών αυτής, έστω ως ομάδα ιδωμένα· τα νομικά δικαιώματα και οι συναφείς υποχρεώσεις γεννώνται στο νομικό πρόσωπο της μοναστικής κοινότητας, που είναι αυτοτελές και διακριτό του φυσικού προσώπου εκάστου

17. Στις ρυθμίσεις αυτές βλέπομε μία συνέχεια του βυζαντινού δικαίου, που τις θέσπισε, και μια προσπάθεια εναρμόνισης με το ισλαμικό και οθωμανικό Δίκαιο, που τις αποδέχθηκε και τις παρεξέτεινε.

18. Η λέξη «*kenisā*» είχε την σημασία τόσο της «εκκλησίας» όσο και της «μονής». Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι με την ρύθμιση αυτήν η ηγεσία του οθωμανικού κράτους, σε συνέχεια της βυζαντινής παραδόσεως, ευνοούσε εξ αντικειμένου τον κοινοβιοτισμό στο μεταβυζαντινό μοναστικό σύστημα, σε σχέση με την *ιδιορρυθμία*, καθόσον έθετε ως αναγκαία προϋπόθεση για την θεσμική κατοχύρωση της μοναστηριακής περιουσίας, να ανήκει αυτή στην κοινότητα των μοναχών και δη στο συλλογικό πρόσωπο της οικείας μονής και όχι κατ' ιδίαν στους μοναχούς, τους οποίους μάλιστα θεωρούσε ρητά ως *ακτήμενες* (στίχ. 10), αυτήν δε την νομοκανονική έννοια έχει ο όρος «*πτωχοί, (fuqarā)*», οπουδήποτε απαντάται στα σχετικά κείμενα και φερμάνια με ρυθμιστικό περιεχόμενο για την μοναστηριακή περιουσία και όχι την στενή φιλολογική έννοια του *πτωχού και πένητος*.

των ατομικών μελών, που συγκροτούν σε εκάστη χρονική φάση την κοινότητα, η οποία έχει στο διηνεκές αποκλειστική δική της νομική οντότητα και ζωή και που είναι το μόνο πρόσωπο που αναγνωρίζεται θεσμικώς ως ιδιοκτήμων της μοναστηριακής περιουσίας, των φυσικών προσώπων των μοναχών όντων εξ ορισμού ακτημόνων.

4.1.2. Η μοναστηριακή αθωνική περιουσία διακρίθηκε σε τρεις κατηγορίες: α) ιδιοκτησίες πλήρους κυριότητας, τα λεγόμενα *μούλκια*¹⁹, κατά την έννοια του αστικού δικαίου των Οθωμανών, που αποτελούσαν τον αδιαμφισβήτητο και αναπαλλοτρίωτο πυρήνα του *αυτουργίου*²⁰ εκάστης μονής, υπό την έννοια ότι ήσαν διαρκώς συνδεδεμένες με κάποιο μοναστήρι ως μοναστηριακά κτήματα αυτού έκπαλαι²¹, β) τα θεωρούμενα ως “εξαγορασθέντα” στοιχεία της αθωνικής μοναστικής περιουσίας, σύμφωνα με την διαδικασία που αναλύεται στη διαπραγμάτευση αυτή και την εξομοίωση από πλευράς νομικής με την

19. Κατά το Οθωμανικό Αστικό Δίκαιο τα ακίνητα πράγματα διακρίνονταν σε πέντε κατηγορίες, με βάση το άρθρ. 1 του *ΟθΝπΓαιών* (*Κανοναμεί εραζή*) του 1858 (7ης Ραμαζάν 1274), το οποίο κάνει λόγο για γαίες: 1) *καθαράς ιδιοκτησίας* (*μειλουκέ, mülk*), που αποτελούσαν τα αντικείμενα του καθ’ αυτό εμπραγμάτου δικαιώματος της κυριότητας (*μουλκιγέτ*), 2) *δημόσιες* (*εμιριγέ, mīri*), 3) *αφιερωμένες* (*μεβκουφέ, vaqf*), 4) *εγκαταλελειμμένες* (*μετρουκέ*) και 5) *νεκρές* (*μεβάτ*).

20. Για την έννοια του *αυτουργίου*, που περιέχεται στον κανόνα *IB'* της *Z'* εν *Νικαία Οικ. Συνόδου* του 787 (βλ. *ACO/Concilium Universale Nicaenum secundum*, έκδ. E. LAMBERZ, 2008: 912) και αναλύεται από τις ερμηνείες και τα σχόλια των κανονολόγων Ιωάννου Ζωναρά και Θεοδώρου Βαλσαμώνος (βλ. Γ. ΡΑΛΛΗΣ – Μ. ΠΟΤΑΗΣ, *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων*, τ. Β' Ἀθήναι 1852, 592 επ.), βλ. Α. ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η έννοια του *αυτουργίου* κατά το β.ρ. δίκαιο και η ειδικώτερη νομική σημασία της στον τίτλο της μονής Βατοπεδίου για την λίμνη της Πορούς, *Αρμενόπουλος, Επιστημ. Επετ.* 34 (2017-2018), 11 επ. Τα *αυτούργια* αποτελούσαν την «*προίκα*» της μονής που εξασφάλιζαν την συνέχεια και την βιωσιμότητά της στο διηνεκές, εξέλιξη δε του βυζαντινού θεσμού του *αυτουργίου* είναι το *βακούφι* της μεταβυζαντινής και οθωμανικής εποχής, βλ. Α. ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Η διάπλαση του αρχαίου καθεστώτος του Αγίου Όρους*, ό.π. (σημ. 4), 91¹⁰, 144²⁴, 297, 413⁴². Βλ. και υποσημ. 22.

21. Ο όρος αποκρυστάλλώθηκε στην ύστερη οθωμανική περίοδο στον *ΟθΝπΓαιών* του 1858, ο οποίος στο άρθρ. 122 περιέλαβε ρυθμίσεις για τις *ανέκαθεν εις μοναστήριον τι προσηρτημένες γαίες* (βλ. Δ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, *Οθωμανικοί Κώδικες*: 1048), εννοώντας ασφαλώς τις κτήσεις εκάστης μονής, που ανήκαν στο *αυτούργιο* της, κατά την έννοια του *ιβ' συνοδικού κανόνος*, βλ. αμέσως προηγ. υποσ. Κάτι ανάλογο ίσχυε και για το *τζαμί* ή την *εβραϊκή συναγωγή*.

ειδικού προνομιακού καθεστώτος περιουσία και γ) τα εν τοις πράγμασι ως *βακούφια* λειτουργούντα περιουσιακά στοιχεία, που απαριθμούνται και κατηγοριοποιούνται²² από τον *φετβά* ως κτήματα ειδικού σκοπού, προοριζόμενα για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας εκάστης μονής, της διάρκειας και αειφορίας της ως ιδρύματος και ως κοινοβίου προς εκπλήρωση των σκοπών λειτουργίας της, που είχαν άμεση σχέση με την συλλογική οικονομική δραστηριότητα, την εργασιακή και παραγωγική λειτουργία, την κοινωνική συνοχή και κατ' επέκταση την οθωμανική οικονομία (στίχ. 10-12).

4.1.3. Υπό τις ως άνω προδιαγραφές ο *φετβάς* κρίνει την αγιορειτική μετοχιακή περιουσία άξια ειδικής κρατικής προστασίας, αναπαλλοτρίωτη, αμετάστατη και απαραβίαστη (όπως και το *habs* του ισλαμικού δικαίου), πράγμα που είναι εξακριβωμένο ότι εφαρμόστηκε στην πράξη, ιδίως μάλιστα από τις απειράριθμες ρυθμίσεις περί φορολογικών αλλαγών και προνομίων, περί του απαραβιάστου και αβάτου των αγιορειτικών κτημάτων και περί προστασίας εν γένει των θεσμών και του αθωνικού κεκτημένου, καθ' όλη την διάρκεια της Οθωμανοκρατίας και μέχρι την λήξη της, όπως μαρτυρούν αδιάψευστα τα απειράριθμα σουλτανικά φιρμάνια που σώζονται στα αρχεία όλων των Μονών του Αγίου Όρους και στο Πρωτάτο. Ρυθμίσεις που δεν θα ήταν νοητές, εάν η αθωνική μοναστική περιουσία είχε εκλείψει, καταπατηθεί ή δημευθεί.

22. Ως περιουσιακά είδη αναφέρονται νήσοι, κήποι, περιβόλια, μύλοι, μαγαζιά, μελισσώνες, κοπάδια βοών & προβάτων και λοιπά κτήματα. Πρβλ. επίσης χρυσόβουλλο του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, του 1158, που παραθέτει και ο Βαλασαμών στον υπομνηματισμό του επί του ΙΒ΄ συνοδικού κανόνος (βλ. Γ. ΡΑΛΛΗ & Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα*, τ. Β΄, ό.π. υποσημ. 20), προκύπτουν τα εξής στοιχεία ως προς την έννοια και τα είδη των αυτουργιών: «πάντα τὰ σήμερον νεμόμενα ἀκίνητα...κἄν οἴῳ ἂν καλοῖντο ὀνόματι, τοὺς τε παροίκους, τὰ αὐτούργια, τὰς πανηγύρεις, τοὺς φόρους, τοὺς πόρους, τὰς λίμνας, τοὺς ποταμοὺς, τὰ θαλάσσια δίκαια, καὶ καθολικῶ λόγῳ οἰονδηποτῶν δίκαιον ἐν ἀκινήτοις κτήμασι θεωρούμενον καὶ ἐν οἴφδητινι τόπῳ διακειμένον παρ' αὐτῶν κατεχόμενον νῦν», «ἐπὶ τοῖς παροίκοις τοῖς νῦν παρ' αὐτῶν κατεχομένοις, καὶ τοῖς αὐτουργίαις, φόροις, πανηγύρεσι, διαβατοῖς, λίμναις, ποταμοῖς, θαλασσίαις δικαίαις καὶ ἐτέρῳ οἴφδητινι δικαίῳ παρ' αὐτῶν κατεχομένῳ», «παρ' αὐτῶν κατεχόμενα, εἴτε πάροιχοι εἶεν εἴτε τόποι εἴτε αὐτούργια», βλ. ZACHARIAE VON LINGENTHAL, *Jus Graeco-Romanum, pars III Novellae Constitutiones*, Lipsiae 1857, 451⁶⁻¹⁴, 452¹⁹⁻²², 453³⁴⁻³⁵, FR. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches, 2. Teil, Regesten von 1025-1204*, (P. Wirth), München ²1995, αφ. 1419.

4.2. Ο *φειτβάς* στους στιχ. 13 & 14 του υπό ανάλυση φιορμανίου της Μονής Παντοκράτορος διαλαμβάνει το δημοσιονομικό πρόβλημα (που εκτέθηκε ανωτ. υπό 2. και 3.) μόνον ως προς το ένα του σκέλος, ήτοι την μη σύννομη μετατροπή σε βακούφια κτημάτων, που δεν ανήκαν προηγουμένως κανονικώς στην πλήρη κυριότητα της μονής, δεν ήσαν δηλαδή *μούλκια*, αλλά είχαν παραχωρηθεί από το δημόσιο, εκ κρατικών γαιών, με δικαίωμα «*taşarrüf*» και τίτλο ταπίου, τα οποία μετασχηματίστησαν καταχρηστικώς σε βακούφια, πράγμα που δεν συνάδονταν με τους ορισμούς της *şarī'a*.

Το άλλο σκέλος του προβλήματος, που συνίστατο στην αύξηση συν τω χρόνω της μετοχιακής περιουσίας καθ' υπέρβαση ενός ευλόγου μέτρου προνομιακότητας και κατά κατάχρηση των αναγνωρισμένων προνομίων της βασικής μοναστηριακής περιουσίας, με συνέπεια την βλάβη των συμφερόντων του οθωμανικού Δημοσίου²³, δεν αναφέρεται στο φιορμάνι της μονής Παντοκράτορος, ούτε το θίγει ο εισηγητικός *φειτβάς*. ρυθμίζεται ωστόσο σε άλλα φιορμάνια που εκδόθησαν για άλλες μονές, όπως για παράδειγμα το φιορμάνι της μονής Κουτλουμουσίου²⁴, και βεβαίως στο

23. Ο Ε. ΚΟΛΟΒΟΣ, *Christian Influence and the Advent of the Europeans. Negotiating for State Protection: Çiftlik-Holding by the Athonite Monasteries (Xeropotamou Monastery, Fifteenth-Sixteenth C.)*, στο: *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, εκδ. C. Imber, K. Kiyotaki, R. Murphey, τ. II, I.B.Tauris, London – New York 2000, 200, γράφει “*Ebüsşü’üd’s argument was that monasteries and churches were not paying tittle-deed imposts (tapu) for their lands, considering them as vakfs. In order to continue possessing their lands, the monks had to start paying the tapu, just like the other tax-paying population (re’âyâ)*”. Οι απόψεις αυτές παραγνωρίζουν το ειδικό προνομιακής φύσεως καθεστώς, που απήλανε διαρκώς και σταθερά η μοναστική πολιτεία του Άθωνος σε όλη την διάρκεια της οθωμανοκρατίας, όπως άλλωστε συνέβαινε και υπό όλες τις προηγηθείσες επικυριαρχίες, που όχι μόνο δεν ανήρεσαν ή επηρέασαν το ειδικό καθεστώς του Αγ. Όρους, αλλά το προστάτευσαν, βλ. ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Η διάπλαση του αρχαίου καθεστώτος του Αγίου Όρους*, 183 επ., 210 επ., 259 επ. 318 επ., 341 επ., 398 επ., 411 επ.

Στοιχεία, τα οποία αναφέρονται γενικά σε μια εξουσιαστική μεταχείριση ή ένα επαχθές κυβερνητικό μέτρο, θα πρέπει να ξεετάζονται *ad hoc* για την περίπτωση του Αγ. Όρους, ακριβώς λόγω του καθεστώτος του. Στην προκειμένη δε περίπτωση τα μέτρα των *Εμπού Σουούντ & Σελίμ Β΄* μπορεί να ίσχυσαν για τις λοιπές μονές της τότε Οθωμανικής Επικράτειας, σε ό,τι αφορά όμως το Άγ. Όρος είναι βέβαιο ότι δεν ίσχυσαν, αλλά ίσχυσε ειδική ρύθμιση προεχόντως προνομιακού χαρακτήρος.

24. που εξέδωσαν οι P. LEMERLE – P. WITTEK, *Recherches sur l’histoire et le statut des monastères Athonites sous la domination turque I. Trois documents du monastère de*

γενικό φερμάνι S που δημοσίευσε ο Αλεξανδρόπουλος²⁵. Η εξήγηση της απουσίας ανάλογης διατάξεως από το φερμάνι της μονής Παντοκράτορος είναι ότι η μονή δεν παρεβίασε ενδεχομένως το εύλογο όριο των μετοχιακών κτήσεις, που υπάγονταν στο προνομιακό καθεστώς.

4.3. Η παράβαση των ισχυόντων κανόνων για τη νόμιμη σύσταση των βακουφίων τάσσεται, σύμφωνα με τον *φετβά*, επί ποινή ακυρότητας. Ανήκει όμως στην απόλυτη κυριαρχική εξουσία του σουλτάνου η θεραπεία των παραβιάσεων ως προς την αντικανονική βακουφοποίηση και την υπέρβαση ή κατάχρηση του προνομιακού καθεστώτος, κατ' οικονομία των πραγμάτων, με την νομιμοποίηση της διαμορφωθείσας κατάστασης. Για την περίπτωση αυτήν ο *φετβάς* θέτει τις εξής προϋποθέσεις:

4.3.1. Καλλιέργεια των κτημάτων, χρήση τους κατά τους σκοπούς ιδρύσεως του βακουφίου και διατήρησή τους σε πλήρη και σταθερά παραγωγική λειτουργία· η ρήτρα αυτή δεν περιορίζεται απλά στην μη μεταβολή της χρήσεως και του αφιερωματικού σκοπού, αλλά σχετίζεται ουσιαστικά με την αγιορειτική οικονομία, την σημασία και συμβολή της στην εν γένει δημόσια οικονομία του τότε οθωμανικού κράτους²⁶.

Kutlumus, *Archives d' histoire du droit oriental*, 3 (1948), 442-472: διότι και έτοϋτο όπου τοϋς έπηράζαμεν, από λόγον τοϋς έγινεν, διότι έπερναν χωράφια και έτερα μούλκια από τοϋς ραέτες, και τὰ έκαμιναν όμοϋ με τὰ έδικά τοϋς όπου έδιδαν κεσίμη, και δέν τὰ όμολογοϋσαν να δεκατιζονται κατὰ τής κρίσης ειμή έδιδαν μόνον τὸ κεσίμη, και άδικοϋσαν τοϋς έμίνηδες και τήν βασιλείαν (στ. 87-92). Η αυθαίρετη παρέκταση του προνομιακού καθεστώτος που επερχόταν άνευ ετέρου με την απόκτηση πρόσθετων περιουσιακών στοιχείων και την υπαγωγή τους στην φορολογική ασυλία, στην πράξη σήμαινε φοροδιαφυγή για το Οθωμανικό δημόσιο.

25. Βλ. υποσ. 6.

26. Είναι σαφέστατη η σύνδεση της ρήτρας με τις *έννομες απειλές* που διατύπωσαν οι Αγιορείτες στις διαπραγματεύσεις με τον σουλτάνο και που φανερώνουν την επιτηδειότητα και λυσιτέλεια των πολιτικών και διπλωματικών κινήσεων των πρώτων έναντι της πολιτικής του δευτέρου. Το κύριο αίτημα των μοναχών συνοψιζόταν στην επικύρωση των ορισμών των προγενεστέρων σουλτάνων και την *επιβεβαίωση* του θεσμικού καθεστώτος, όπως αυτό είχε αποκρυσταλλωθεί και κατοχυρωθεί επί Μουράτ Β', και επομένως αυτό που ζητούσαν ήταν κάτι απλό που είχε θεσμικό προηγούμενο και έθετε τον Σελίμ Β' προ των δικών του ευθυνών. Οι ισχυρισμοί αυτοί των Αθωνιτών δεν διαλαμβάνονται μεν *verbatim* στο εδώ αναλυόμενο φερμάνι, αλλά περιέχονται *expressis verbis* στο γενικό αλλά όμοιο φερμάνι της 13ης *Saban* έτους *εγείρας* 976 (= 31 Ιαν. 1569), όπου το επιχείρημα των Αγιορειτών ήταν εξίσου απλό αλλά ρηξικέλευθο: «εάν δεν εκδοθεί αυτοκρατορικός ορισμός *επιβεβαίωσης* σύμφωνα με την παλαιά απόφαση, θα

4.3.2. εκπλήρωση των φορολογικών υποχρεώσεων, όσον αφορά την καταβολή της δεκάτης επί της παραγωγής, που συνήθως λάμβανε χώρα με το σύστημα πληρωμής *κατ' αποκοπήν φόρου* (*muqāṭa 'a*).

Υπό αυτές τις προϋποθέσεις χωρεί τόσο η νομιμοποίηση αντικανονικώς συσταθέντων βακουφίων όσο και η *erga omnes* προστασία των αγιορειτικών κτημάτων και μετοχίων.

4.4. Σημαντική από πλευράς δικαίου είναι η τομή που κάνει ο *φετβάς* ως προς την τύχη των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων επί της μοναστηριακής περιουσίας στις περιπτώσεις εκδημίας των μοναχών, δηλαδή θανάτου, αναχωρήσεως από την μονή κλπ. Εισάγεται έτσι για πρώτη φορά στο οθωμανικό και το ιερονομικό ισλαμικό δίκαιο η αντίληψη ότι φορέας του δικαιώματος κυριότητας είναι το (νομικό) πρόσωπο της μονής και όχι επιμερισμένα τα φυσικά πρόσωπα των μοναχών, όπως εκλάμβανε ως τότε την συλλογική κυριότητα το οθωμανικό και εν γένει το ισλαμικό δίκαιο, που αγνοούσε τον θεσμό και το μόρφωμα του νομικού άλλως ηθικού προσώπου (*persone morale*). Η αντίληψη αυτή οδηγούσε σε ατελεύτητες και αδιέξοδες περιπέτειες τις μονές και την περιουσία τους στην περίπτωση θανάτου ή αποχώρησης μοναχών: Οι οθωμανικές αρχές επενέβαιναν απαιτώντας το μερίδιο που υποτίθεται ότι είχε ο εκλιπών στην μοναστηριακή περιουσία, καθόσον κατά το οθωμανικό δίκαιο ο μοναχός ως αποχωρήσας εκ των εγκοσμίων και θεωρούμενος άκληρος, εθεωρείτο εξ αυτού του λόγου ότι η κληρονομία του καθίστατο αδιάθετη και περιερχόταν στο Δημόσιο, διατιθέμενη όπως όλες οι δημόσιες γαίες με δικαίωμα *taşarrıif* και τίτλο ταπίου. Η ρύθμιση που σχεδίασε ο Εμπού Σουούντ ήταν *κατ' ουσία* παρέκκλιση από τις νομικές αρχές της *zarī'a* και αποτελούσε *de facto* αναγνώριση των νομικών προσώπων, σε ό,τι αφορούσε την περιουσία των αγιορειτικών μονών, η οποία με την ρύθμιση δεν θεωρούνταν πλέον περιουσία εξατομικευμένα των μοναχών,

[αναγκασθούμε να] επιστρέψουμε τις προαναφερθείσες περιουσίες, θα [αναγκασθούμε να] ξεπληρώσουμε το συναφθέν δάνειο και θα [αναγκασθούμε να] διασκορπισθούμε στον κόσμο, με συνέπεια και τα μοναστήρια έτσι να ερημώσουν και να απωλεσθεί [για το κρατικό ταμείο] το εφάπαξ χαράτζι που πληρώνεται ετησίως», βλ. J. ALEXANDER, *Athos and the confiscation affair*, 165. Η ως άνω ρήτρα δείχνει την απήχηση και εμπέδωση της απειλής, καθώς και το ότι η οθωμανική πολιτική απέβλεπε στην αποτροπή του να καταστούν τα αγιορειτικά μετόχια *γαίες εγκαταλελειμμένες, μετρουκέ*, κατά την έννοια του άρθ. 1 του *ΟθΝπΓαιών*.

ενός εκάστου δηλαδή επιμερισμένα ούτε καν ως συγκυριότητα, αλλά ως περιουσία του συλλογικού πλην διακεκριμένου προσώπου της μονής, αποκομμένη και ανεξάρτητη των όποιων δικαιωμάτων των μοναχών, με φορέα το κατά πλάσμα δικαίου θεσμικό πρόσωπο της μονής, το οποίο κατ' αυτόν τον τρόπο αναγνωριζόταν εν τοις πράγμασιν, *de facto* από την οθωμανική έννομη τάξη, αλλά πλέον και *de jure* από τις ρυθμίσεις του φερμανίου, ως αυτοτελές *νομικό πρόσωπο*.

Κατά τούτο είναι εσφαλμένη και αστήρικτη η άποψη ότι το οθωμανικό δίκαιο δεν ανεγνώριζε παντάπασι τον θεσμό του νομικού προσώπου.

4.5. Η κατακλείδα του *φετβά* περιλαμβάνει την ακροτελεύτια ρήτρα ότι προϋπόθεση για την ανενοχλησία των αγιορειτών και το απαραβίαστο των κτημάτων τους ήταν η από μέρους τους τήρηση του αυτοκρατορικού διατάγματος. Που σημαίνει ότι η πρωτοβουλία και εγγύηση της διαφυλάξεως του ειδικού αγιορειτικού καθεστώτος εναπόκειτο στους ίδιους τους Αγιορείτες. Και ερμηνεύεται επίσης υπό την έννοια ότι η τήρηση των προβλέψεων του διατάγματος θεμελιώνει για τους Αγιορείτες δημοσίου δικαίου αξίωση, να απαιτούν την προστασία τους *erga omnes* και μάλιστα τόσο από μέρους των κατά τόπους δικαιοδοτικών αρχών (καδήδων κυρίως), όσο και απευθείας από τον ίδιο τον σουλτάνο, όχι επικουρικώς ή υπαλλακτικώς αλλά σωρευτικώς προς την επιτόπια προστασία, πράγμα το οποίο εφαρμόστηκε αταλάντευτα καθ' όλη την οθωμανική περίοδο επί 500 χρόνια.

Συμπέρασμα

Κατόπιν των ανωτέρω αναλύσεων, η άποψη που ερμηνεύει τα μέτρα των Εμπού Σουούντ και Σελίμ Β΄ ως «*δήμευση > πώληση > επαναγορά*» είναι αβάσιμη και αυθαίρετη. Από νομικής πλευράς είναι ένα *absurdum* χωρίς αξιώσεις σοβαράς διαπραγματεύσεως. Το εξηγώ αμέσως.

Η έννοια της *δημεύσεως* έχει συγκεκριμένα νομικά εξειδικευτικά χαρακτηριστικά, που είναι τα εξής: α) εξαναγκαστή, κατά την απόλυτη και ανέλεγκτη κρίση της κρατικής εξουσίας, αφαίρεση της ιδιωτικής ατομικής ιδιοκτησίας, β) οριστική περιέλευσή της στο κράτος, το οποίο καθίσταται πλέον ιδιοκτήμων της άλλοτε ατομικής κυριότητος και γ) απαλλοτρίωση άνευ αποζημιώσεως του πρώην ιδιοκτήμονος, ανεξαρτήτως αν είναι φυσικό ή νομικό πρόσωπο.

Τα εννοιολογικά στοιχεία της διμεύσεως δεν συντρέχουν στην περίπτωση που μας απασχολεί, γιατί δεν συντρέχει το βασικό στοιχείο που είναι η οριστική αφαίρεση της ιδιοκτησίας και η περιέλευσή της στο κράτος. Τα αγιορειτικά κτήματα παρέμειναν διαρκώς στην κυριότητα των αθωνικών μονών και δεν περιήλθαν στο κράτος, αφού οι μονές εξακολουθούσαν να τα κατέχουν και να τα διαθέτουν κατά πλήρες ιδιοκτησίας δικαίωμα, χωρίς ούτε επί στιγμή να εκφύγουν της κυριότητός των. Το γεγονός ότι έχουμε διαρκώς πράξεις ρυθμίσεως του φορολογικού καθεστώτος αυτών (κατ' αποκοπή φορολόγηση *maqmu*, δεκάτη κλπ), αποτελεί τεκμήριο αδιαταράκτου ασκήσεως κυριότητος, κάτι που δεν θα γινόταν εάν μεταβαλόταν η ιδιοκτησία έστω και προσκαιρώς. Ο εσφαλμένος και αυθαίρετος χαρακτηρισμός δόθηκε επί τη βάσει εκλαϊκευμένης μη νομικής ερμηνείας των όρων του κειμένου.

Το επίμαχο χωρίο που μιλάει για την εφαρμοσθείσα νομική ρύθμιση, είτε μεταφρασθεί με τις φράσεις: «οι κρατικοί υπάλληλοι (*emīnler*) που ήρθαν για την απογραφή της προαναφερθείσας περιοχής (*vilāyet*) σύμφωνα με τον έξοχο φετβά πούλησαν (*bey' eylediklerinde*) κ.λπ.» και «εμείς τα αγοράσαμε με το αντίτιμό τους», που προτείνουν οι επικριτές, είτε με τις φράσεις: «εδήλωσαν ότι...με βάση έναν υψηλό φετβά και με την σύμπραξη των αρμοδίων υπαλλήλων, εξασφάλισαν εκ μέρους του *fiscus* την εις τους φορολογικούς καταλόγους των οικείων νομαρχιών καταχώρηση υπό τον τύπον αγοράς (*bar namāsıla*)» και «καταγράφηκε τύποις πώληση (*vech- i- forūh*) των αγιορειτικών κτημάτων», που προτείναμε εμείς, δεν ασκεί καμία απολύτως επιρροή στη νομική αξιολόγηση και ερμηνεία του νομικού γεγονότος και στην ρυθμιστική του ισχύ. Και στη μια και στην άλλη εκδοχή γίνεται λόγος για «αγοραπωλησία». Πουθενά στο κείμενο δεν γίνεται λόγος για «δήμευση», το περί της οποίας συμπέρασμα είναι αυθαίρετο και τραγελαφικό. Υπό οποιαδήποτε μεταφραστική εκδοχή η θεσμική ρύθμιση του φερμανίου για το ειδικό καθεστώς του Αγ. Όρους είναι νομικά σαφής, βεβαία και αδιαμφισβήτητη.

Η προβληματική του όλου ζητήματος περιστράφηκε γύρω από την νομική και όχι την φιλολογική ερμηνεία των όρων «επώλησαν-αγοράσαμε», άλλως «πώληση-αγορά». Η πώληση και αγορά είναι νομικές πράξεις δύο μερών, που δρουν ως φορείς ελεύθερης και ισότιμης βουλήσεως και συνάπτουν την αγοραπωλησία, που είναι σύμβαση

του ιδιωτικού δικαίου, δεν συμπράττει δε κανείς στην έννομη σχέση της πώλησεως και ειδικά ο πωλητής ως *potentior persona*. Ο ισχυρισμός ότι εν προκειμένω έχουμε «πώληση υποθετικά δημευθέντος πράγματος, όπου ο αγοραστής ήταν αρχήθεν ιδιοκτήμων του πωλούμενου πράγματος, το οποίο ο πωλητής δήμευσε και αμέσως μετά του το πωλεί εξαναγκαστικώς», είναι υπόθεση που από νομικής πλευράς έχει αξία σουρρεαλιστικής²⁷, κυρίως ειπείν διαστρεβλωτικής κατασκευής, καθόσον η μόνη φυσιολογική και κανονική νομική ερμηνεία αυτών των περιστατικών είναι η ερμηνεία τους ως εκτάκτου μέτρου φορολογικής απλώς και όχι εμπραγμάτου φύσεως.

Η περί ής ο λόγος μελέτη βρῖθι σφαλμάτων και ανακριβειών σε όλες τις απόψεις που άπτονται νομικών ζητημάτων. Η εξήγηση ότι οι συγγραφείς της δεν είναι νομικοί επιλύει μεν την σχετική απορία, θέτει όμως ζητήματα ακαδημαϊκής και επιστημονικής δεοντολογίας και εγκυρότητας. Στο κρίσιμο ζήτημα της μοναστηριακής μετοχιακής περιουσίας οι ανωτέρω αποφαίνονται τα εξής: “Οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φερμανιού αναφέρουν τις τρεις κατηγορίες στις οποίες κατ’ αυτούς διακρινόταν η αγιορειτική περιουσία. Η πρώτη είναι τα *μούλκια*, που οι συγγραφείς ταυτίζουν «κατά την έννοια του αστικού δικαίου των Οθωμανών» με το βυζαντινό *αὐτούργιον* και στα οποία εντάσσονται όσα ήταν ανέκαθεν προσαρτημένα στο μοναστήρι. Κάτι τέτοιο δεν προκύπτει από την οθωμανική νομοθεσία και την εν γένει πρακτική στα οθωμανικά εδάφη (οι υπογραμμίσεις του γράφοντος)”. Η άποψη διαστρεβλώνει το νομικό καθεστώς των μοναστηριακών γαιών και αγνοεί την οθωμανική νομοθεσία κι ειδικά το άρθρο 122 του *Οθωμανικού Νόμου περί Γαιών* της 7ης Ραμαζάν έτους εγείρας 1274 (= 1858) που ορίζει ότι «*ανέκαθεν εις μοναστήριόν τι προσηρημέναι και ως τοιαύται εις τον Δευτερχανέν καταγεγραμμέναι γαίαι δεν εξουσιάζονται δια ταπίου, ούτε πωλούνται ούτε αγοράζονται. Αλλ’ αι γαίαι αίτινες εξουσιάζοντο ανέκαθεν διά ταπίου και περιελθούσαι μετά ταύτα οπωσδήποτε εις τας χείρας των μοναχών εξουσιάζονται άνευ ταπίου ως προσηρημέναι*

27. Η συμπερασματική συναγωγή γίνεται εκλαϊκευμένα κι απλοϊκά, με βάση την φαντασία (εφόσον τους τα πούλησαν κι αυτοί τα ξανααγόρασαν, άρα σημαίνει ότι τους τα πήραν, τα δήμευσαν δηλαδή και μετά τους τα ξαναπούλησαν)· έχει τόση σοβαρότητα όση έχει το να πούμε: ο Α είχε πεθάνει! Το ότι ζεί, σημαίνει ότι...πέθανε μεν αλλά ανεστήθη!

εις το μοναστήριον κ.λπ. (οι υπογραμμίσεις ωσαύτως του γράφοντος)» (Δ. Νικολαΐδου, *Οθωμανικοί Κώδικες*, τ. Β', εν Κπόλει 1890, σ. 1048). Υπό τους όρους αυτούς δεν μπορεί να γίνει έγκυρη και σοβαρή επιστημονική συζήτηση.

Τα εμπράγματα δικαιώματα, τα νομικά καθεστώτα, η δήμευση κ.λπ. ως νομικές έννοιες και οι νομικοί όροι ως *termini technici*, εάν χρησιμοποιηθούν άκριτα, πρόχειρα κι εκλαϊκευτικά, οδηγούν σε εξωπραγματικά και επικίνδυνα συμπεράσματα. Ειδικά στην περίπτωση που τίθενται εν αμφιβόλω θεσμοί. Ο καθένας έχει δικαίωμα να υπερασπίζεται, ακόμα και να διακινδυνεύει την έκθεση των απόψεών του. Δεν έχει δικαίωμα να εκθέτει με τις απόψεις του –όταν ιδίως είναι εσφαλμένες– έννομα αγαθά τρίτων και ειδικά θεσμούς, όταν διακυβεύεται εξ αιτίας τους ασύγγνωστα ένα παλαιάτο καθεστώς, όπως το αγιορειτικό καθεστώς και οι θεσμοί του, στο οποίο απόψεις σαν αυτές επιδρούν αποπροσανατολιστικά, εκπτωτικά και βλαπτικά.

Όσον αφορά τέλος την στην κατακλείδα της επικριτικής μελέτης διατυπούμενη πρόταση να ακολουθηθεί για την δημοσίευση των οθωμανικών αθωνικών εγγράφων το πρότυπο της σειράς *Archives de l' Athos*, οι νομικοί δεν θα συμφωνήσουμε με την πρόταση, διότι τα αρχαιακά έγγραφα του Αγ. Όρους είναι στο σύνολό τους, σχεδόν χωρίς εξαίρεση, νομικά έγγραφα που είναι εν ισχύει, που εφαρμόζονται δηλαδή, ρυθμίζουν έννομα συμφέροντα των αγιορειτικών μονών και έχουν έννομες συνέπειες δημοσίου δικαίου για το καθεστώς του Αγ. Όρους. Στα δημοσιευθέντα έγγραφα δεν έγινε καμία απολύτως νομική ανάλυση, ούτε αξιολόγηση, ούτε καν επισημάνθηκε η νομική ταυτότητα εκάστου εγγράφου, με συνέπεια να μην μπορούν αυτά να χρησιμοποιηθούν στις υποθέσεις των αγιορειτικών μονών ή στις εκκρεμείς δίκες για παράδειγμα, την θετική εξέλιξη των οποίων ουδόλως υποβοήθησαν.

